Seraphim, Livl. Gesch. II II; A. Hammarskjöld, Bidrag till Livlands historia under Karl XI regering. I. Grefve J. J. Hastfer (Sv. Hist Tidskr. 1888); A. Buchholtz, Beitr. zur Lebensgeschichte J. R. Patkuls (1893); Fr. Westling, Förarbetena till d. estn. öfversättn. af N. T. 1715 (1892); A. R. Cederberg, L. G. v. Budberg (Sv. biogr. lex. VI, lk. 642—47); P. Treiberg, Tartu linn Rootsi ajal (aa. 1625—1704) (koguteos »Tartu«, 1927); A. v. Transehe-Roseneck, Gutsherr u. Bauer in Livland im 17. u. 18. Jahrh. (1890); J. Sitska, Rootsiaegne mõisate tagasivõtmine (1904). *A. R. C.*

KARL XII, Rootsi kuningas, sünd. kun. Karl XI pojana 17 VI 1682 Stokholmis. K. sai hoolika kasvatuse, esiteks ema Ulrika Eleonora, siis rea õpetajate ja kasvatajate poolt. Sõjalised teadmised, peaasjalikult kindlustamiskunstis ja taktikas, omandas ta Rootsi fortifikatsiooniasjandust juhtivalt mehelt, kindralkortermeister K. M. Stuartilt. Isa varase surma järel (5. IV 1697), mille tõttu ka K.-i kasvatuse programm jäi lõpuni täide viimata, päris ta vaevalt 15-a.-sena trooni. K.-i alaeasuse tõttu läks riigi valitsemine kuninga testamendi järele 5 kõrgemast riigiametnikust ja noore kun. vanaemast, lese kun. Hedwig Eleonorast koosneva eestkostjate valitsuse kätte. Aadliseisuse algatusel kuulutas riigipäev s. a. novembris K.-i täisealiseks ja 27. XI võttis K. valitsemise enese kätte. K. valis enesele mõned uued nõuandjad, kuid sise- ja välispolitikat jätkas ta isalt antud suunas. Algusest peale avaldas noor kun. suurt huvi riigiasjade vastu, käis hoolega kuningliku nõukogu koosolekuil jne., kuid ühtlasi jätkusid ka tema poisikeselikud lõbud ja vallatlused. Rootsi naabrid, Taani kun. Friedrich IV, Vene tsaar Peeter I ja Poola kun. August II, arvestades Rootsi rasket sisemist seisukorda ja kriisi, reduktsiooni tagajärjel tekkinud rahulolematust, 1696.—97. aa. kestnud näljahäda mõjul tulunduslikult kannatanud maa viletsust ning ka seda, et Rootsi troonile oli pääsnud poisikeseohtu kuningas, sõlmisid aa. 1699/1700 Rootsi vastase liidu. Liidu sõlmimisel on erilised teened liivimaalasel, maapakku läinud J. R. Patkulil (vt.). Patkul esines Poola kun. Augustile esmalt kindla projektiga Rootsi vastase liidu loomise ja Riia ning Liivimaa vallutamise asjus ning sõlmis hiljemini 1699. a. augustis temaga Liivimaa aadli nimel kapitulatsiooni, mille järele Liivimaa pidi saama Poola lääniks kun. Augustile ja tema järeltulijatele pärandatava hertsogi võimuga. Mainitud liidu eesmärgiks oli ühise pealetungimisega Rootsilt tagasi vallutada liidu liikmeilt enne võetud maad. Veebruaris 1700 algas Augusti Saksi sõjavägede Riia operatsiooniga suur Põhja sõda, märtsis järgnes Taani, viies väed Rootsi liitlase ja kaitsealuse Holstein-Gottorpi vastu. K. andus algusest peale kogu oma olemusega sõjale ja Rootsit ähvardava hädaohu eemaldamisele. Enne pealinnast lahkumist astus kun. mõningaid tähtsaid samme valitsemise korralduseks kodu enda äraolekul: määrati kaitsekomisjon, kelle hooleks jäi päris-Rootsi kaitse, tehti järeleandmisi reduktsiooni asjus (õieti jäi see nüüd seisma), et üksikute isikute laenuusaldust riigi vastu tõsta. Aprillis lahkus K. Stokholmist, jäädavalt, nagu hiljemini selgus. Arvesse võetav on asjaolu, et ainuvalitsuslik kun. valitsemisasjus kõrgema võimu ka sõja ajal enese kätte jättis, kaasa võttes 2 kuninglikku nõunikku, kelle hoolde jäi sise- ja välisasjade ajamine kun. juures. Rootsi vägi randus K.-i käsul Rootsi liitlaste, meririikide Inglise ja Hollandi, laevastikkude abiga juuli lõpul Seelandis. Kuna Taani pealinn nüüd kaitseta oli, algas Friedrich IV rahu asjus läbirääkimisi Lüneburgi vürstiga ja Holstein-Gottorpi hertsogi Friedrich IV-ga, mille tulemuseks oli Traventhali rahu augustikuus. Ühtlasi tunnustas ka Taani Holstein-Gottorpi hertsogi õigusi. Rahu tagajärjel oli Friedrich sunnitud lahkuma Rootsi vastasest liidust ja sõja lõpetama. Seelandi randumisest osavõtnud vägedega tuli K., peale korralduste tegemist riigi lääne piiri kaitseks, Karlshamnist 5. X Pärnu, et Augusti vastu minna. Pärnus ja Ruhja sõidul kindral Wellingki juurde tutvus ta lähemalt olukorraga lõuna rindel. August oli sept. Riia piiramisest loobunud ja peale Kokenhuseni vallutamist (sept. lõpul) väed Kuramaale talvekorterisse paigutanud. Sellepärast otsustas K. Narva alla venelaste vastu minna, kes olid augustis sõda alanud ja sept. alul Narva ümber piiranud. Rakverre kogunud sõjaväega liikus kun. 12. XI sealt Narva suunas edasi ja võitis 19. XI Narva lahingus neli korda tugevama vaenlase ta kindlustatud seisukohtadel, jättes vangi ainult kõrgemaid Vene väeülemaid ja ohvitsere, ja saades saagiks hulk sõjamoona. Peale talvitamist Laiuse piirkonnas 1700/01. a., jätkas K. endiste ja Rootsist lisaks tulnud vägedega sõjakäiku lõunasse saksilaste vastu, jättes Liivimaa kaitseks peale kindluste garnisonide 5—6000 meest W. A. v. Schlippenbachi (vt.) juhatusel. 8. VII 1701 võitis K. Väinast üleminekul saksilased ja vallutas Kuramaa, jäädes pikemaks ajaks viimase lääne ossa, Liibavi lähedusse. A. 1702 alustas K. Augusti vastase sõja Poolas-Leedus (1702—06), mille eesmärgiks oli Poola kuninga kahjutuks tegemine ja troonilt tagandamine, uue kun.